

Hva er tvang?

Hovedpunktene etter pasient- og brukerrettighetsloven kapittel 4 A

Oda Vestby Hansen, jurist i Nasjonalt senter for aldring og helse

Ane Stavrum, jurist i Nasjonalt senter for aldring og helse

15. oktober 2025

Tvang vs. ikke tvang – en utfordring i praksis

- Utgangspunktet: selvbestemmelse
- Unntaksvis kan tvang benyttes for å få gitt nødvendig helsehjelp
 - Flere tvangsregelverk i helse- og omsorgstjenesten
- Lovverket stiller strenge krav ved bruk av tvang
- Tvang er særlig inngripende, men kan også være til det beste for pasienten
 - Selvbestemmelse vs forsvarlige tjenester
- Dagens spørsmål:
 - Når er kapittel 4 A aktuelt å bruke?
 - Når er et tiltak tvang etter kapittel 4 A?

Illustrasjon fra e-læringen «Helsejuss på 1,2,3...4» på aldringoghelse.no

Pasient- og brukerrettighetsloven

kapittel 4 A

- Åpner for å bruke tvang for å gi nødvendig somatisk helsehjelp
- Reglene gjelder
 - alle former for somatisk helsehjelp
 - i hele helse- og omsorgstjenesten
 - hvis pasienten mangler samtykkekompetanse, er over 16 år og motsetter seg helsehjelpen
- Reglene i kapittel 4 A gjelder ikke
 - undersøkelse og behandling av *psykisk lidelse* med tvang
 - bruk av tvang og makt for å hindre skade på *andre* enn pasienten – nødrett/nødverge
 - tilbakeholdelse i eget hjem eller på eget rom

Illustrasjon fra e-læringen «Helsejuss på 1, 2, 3...4» fra Aldring og helse

Tvang etter kapittel 4 A forutsetter manglende samtykkekompetanse

- Pasientens evne til å ta en beslutning om helsehjelp og forstå konsekvensene av beslutningen
- Tvang etter 4 A er kun aktuelt hvis pasienten mangler samtykkekompetanse
 - Samtykkekompetansen må derfor vurderes først
- Skal alltid vurderes konkret opp mot den aktuelle helsehjelpen
 - Forstår pasienten hva han eller hun sier ja eller nei til i akkurat denne situasjonen?
 - Tidligere vurderinger er egentlig «irrelevante»
- Konkret, skjønnsmessig vurdering – ofte utfordrende

FARV: Sentrale momenter i vurderingen er pasientens evne til å

1. **F**orstå informasjon om helsehjelpen
2. **A**nerkjenne informasjonen i egen situasjon, forstå hva dette betyr for egen situasjon og helsetilstand
3. bruke informasjonen til å **R**esonnere i valget mellom de ulike behandlingsalternativene
4. uttrykke et **V**alg

Hvem har ansvaret for samtykkekompetansevurdering?

- Den som er faglig ansvarlig for helsehjelpen, skal vurdere samtykkekompetansen
- Ofte lege, tannlege eller psykolog
- Kan også være sykepleier eller annet kvalifisert personell, avhengig av hvilken type helsehjelp som gis
 - for eksempel stell og pleie
- Men alle har ansvar for å si i fra ved behov for samtykkekompetansevurdering!

Fra samtykkekompetanse til beslutningskompetanse

- Begrepet «samtykkekompetanse» endres til «beslutningskompetanse»
- Endres i hele helselovgivningen
- Endringene trer i kraft **1. juni 2026**

Ny pasient- og brukerrettighetsloven § 4-3 annet ledd:

"Beslutningskompetansen kan bortfalle dersom det er overveiende sannsynlig at pasienten ikke er i stand til å forstå hva den aktuelle beslutningen gjelder, og konsekvensene av beslutningen»

Beviskravet blir senket

Fra «*åpenbart*» ikke forstår
hva samtykket omfatter

Til «*overveiende sannsynlig*» at
pasienten ikke er i stand til å
forstå hva den aktuelle
beslutningen gjelder, og
konsekvensene av beslutningen.

Bestemmelsen blir diagnosenøytral

Fra krav om «*fysiske eller psykiske forstyrrelser, senil demens eller psykisk utviklingshemming*»

Til diagnosenøytralt: pasienten er ikke i stand til å «forstå hva den aktuelle beslutningen gjelder, og konsekvensene av beslutningen.»

Men hva er tvang etter kapittel 4 A?

Tvang og andre tiltak for å omgå motstand

- **Pasient- og brukerrettighetsloven § 4A-4:**
 - "Dersom vilkårene i § 4A-3 er oppfylt, kan helsehjelp gjennomføres med *tvang eller andre tiltak for å omgå motstand fra pasienten.*"

Hva regnes som tvang?

Tiltaket er ikke tvang

Tiltaket er ikke regnet som bruk og tvang, og kan gjøres uten å fatte tvangsvedtak

Tiltaket kan være tvang

Tiltaket kan være å anse som bruk av tvang. Krever en nærmere konkret vurdering

Tiltaket er klart tvang

Tiltaket er klart å anse som bruk av tvang og det må fattes tvangsvedtak etter reglene i kapittel 4 A

Hva regnes som tvang?

- Hva er ikke tvang?
 - alminnelige oppfordringer som veiledning, forklaring og motivering
 - håndledelse eller andre milde fysiske påvirkninger
- Hva er tvang og krever tvangsvedtak? Eksempler:
 - holde pasientens fast for å få gjennomført helsehjelpen, for eksempel stell og pleie eller tannpuss
 - blande medisiner i maten for å omgå motstand
 - låse dører for å hindre pasienten i å forlate sykehjemmet (tilbakeholdelse)
 - bruk av varslings- og lokaliseringsteknologi (ved motstand og ventet motstand)
 - bevegelseshindrende tiltak, for eksempel belter

«Gråsonen»

- Fra veiledning og motivering til tvang?
- Fra lovlig håndledning til fastholding?
- Hva med å stille seg foran utgangsdøren på sykehjemmet for å hindre pasienten i å gå ut? Hva hvis du står på siden og leder pasienten inn igjen?
- Er dere i tvil? Regne som bruk av tvang og fatte tvangsvedtak
- Hva er det minst inngripende tiltaket?

Nødrett og nødverge

- Nødrett:
 - gripe inn for å redde noens liv, helse, formue eller annen interesse fra alvorlig fare
- Nødverge:
 - selvforsvar
- Aktuelt der pasienten går til angrep på andre pasienter eller personell og det blir nødvendig å bruke tvang
- Ikke egentlig egnet for gjentatt bruk, men et «lovtomt» rom

Foto: Martin Lundsvoll, Aldring og helse

Pårørendes rolle

- *Nærmeste* pårørende har flere rettigheter ved bruk av tvang etter kapittel 4 A. De har rett til å
 - bli involvert før vedtak fattes
 - medvirke
 - bli underrettet om tvangsvedtak
 - klage
- *Nærmeste* pårørende skal bli hørt, men kan ikke
 - samtykke til bruk av tvang
 - nekte bruk av tvang – helsepersonellet tar avgjørelsen

Foto: Martin Lundsvoll, Aldring og helse

Tabell med oversikt over tvangsregelverkene

	Pasient- og brukerrettighetsloven kapittel 4 A	Psykisk helsevernloven	Helse- og omsorgstjenesteloven kapittel 9	Helse- og omsorgstjenesteloven kapittel 10	Nødrett/nødverge etter straffeloven § 17 og § 18	Helsepersonelloven § 7 (øyeblikkelig hjelp)
<i>Hvem kan tvangen brukes overfor?</i>	Pasienter over 16 år uten samtykkekompetanse som motsetter seg helsehjelpen	Pasienter med alvorlig sinnslidelse, uten samtykkekompetanse eller som er til fare for andres eller eget liv og helse	Personer med utviklingshemming	Personer med rusmiddelavhengighet	Alle	Personer som trenger øyeblikkelig helsehjelp
<i>I hvilke situasjoner gjelder reglene?</i>	Somatisk helsehjelp <i>(Reglene gjelder ikke undersøkelse og behandling av psykisk lidelse eller der pasienten er til fare for andre. Ved undersøkelse og behandling av psykisk sykdom med tvang gjelder psykisk helsevernloven. Ved fare for andre gjelder nødrett/nødverge)</i>	Undersøkelse og behandling av psykiske lidelser i spesialisthelsetjenesten	Ved bruk av tvang og makt som ledd i helsetjenester i hjemmet, personlig assistanse (praktisk bistand og opplæring og støttekontakt), plass i institusjon og avlastningstiltak <i>(For tjenester som også omfatter helsehjelp, gjelder kapittel 9 kun pleie og omsorg. Bruk av tvang for å gi annen somatisk helsehjelp må følge reglene i pbrl. kapittel 4 A)</i>	Når en person med rusmiddelavhengighet utsetter den fysiske eller psykiske helse sin for fare og hjelpetiltak ikke er nok, eller når en gravid kvinne har rusmiddelavhengighet av en slik art at barnet med overveiende sannsynlighet blir født med skade	I nødsituasjoner, der personen må gjøre en ellers ulovlig handling for å redde person, helse eller eiendom eller må avverge et angrep eller forsvare seg	Når helsehjelp er «påtrengende nødvendig», det vil si når personer er i akutt fare og trenger øyeblikkelig helsehjelp
<i>Hvor kan tvangen</i>	Alle steder hvor det gis helsehjelp, både på	Spesialisthelsetjenesten	Den kommunale helse- og omsorgstjenesten	Institusjon	Hvor som helst der det er en nødsituasjon, et	Der akuttsituasjonen for helsehjelp oppstår

Vil du vite mer?

- Pasient- og brukerrettighetsloven med kommentarer - [Pasient- og brukerrettighetsloven med kommentarer – Helsedirektoratet](#)
- aldringoghelse.no - [Samtykke og bruk av tvang - Nasjonalt senter for aldring og helse](#)
- E-læring «Helsejuss på 1-2-3...4» - [Helsejuss på 1-2-3...4 - Nasjonalt senter for aldring og helse](#)
- Rapport fra Helsetilsynet – Sørlandet sykehus HF
 - [Rapport fra tilsyn med tvungen somatisk helsehjelp ved Sørlandet sykehus HF - gynekologisk avdeling Arendal 2025 | Helsetilsynet](#)

Aldring og helse
Nasjonalt senter